

Religion på stenåldern

Vad skulle man tro om våra nutida religioner om 5000 år om det inte fanns några böcker att berätta om dem? Då skulle man bli tvungen att försöka tolka våra religiösa föreställningar enligt samma principer som vi idag försöker tolka stenålderns. Man skulle studera våra gravar, försöka gissa om en rest av en byggnad haft en religiös funktion, eller om vissa föremål, redskap eller bilder haft betydelse för vårt andliga liv.

Spår av kult

Alla folk världen över och i olika tider uppvisar någon form av andlighet eller religionsutövning. De flesta har en tro på ett liv efter detta, och även små vardagshandlingar styrs av en tro på högre makter.

Hur stenåldersmänniskornas religiösa vardag sett ut är omöjlig att rekonstruera. Att tolka in religiösa idéer och kulthandlingar i de föremål, boplatser eller gravar som arkeologerna hittar är svårt. Visst kan man anta att själva gravläggningen och gravgåvorna till en person berättar något om människornas tro på eftervärlden, men vad? Är gravgåvorna t.ex. nyttoföremål att användas av den döde i sitt nästa liv? Är det mutor till onda andar eller betydde det otur att den dödes saker fanns kvar bland de levande? Tolkningarna och gissningarna kan bli många och säkerligen helt felaktiga. För att få mer förståelse för hur stenåldersmänniskorna betraktade andevärlden är det vanligt att studera nu levande folk som lever under samma materiella villkor.

De religioner som finns hos dessa folk är nästan alltid av animistisk och magisk karaktär. Myter och berättelser spelar en stor roll, och riter utförs ofta med sång och dans, ledda av en schaman eller präst. Det är sällsynt att s.k. primitiva folk dyrkar endast en gud eller ett väsen, men det är heller inte vanligt att gudavärlden är särskilt stor, oftast finns en högsta gudom och ett antal andra, lägre väsen.

Jaktmagi och kannibalism

Många forskare anser att även de tidigaste stenåldersmänniskorna och neanderthalarna utövade någon form av jaktmagi. Det skulle i så fall styrkas av de grottmålningar och hållristningar som finns med avbildningar av bytesdjur och jägare. Även i Sverige finns hållmålningar och ristningar med sådana motiv, om än mycket längre fram under stenåldern. Det verkar som om man avbildat de jaktbjur man velat fälla, tillsammans med symboler för vapen och människor. Man kan dock inte veta om ristningarna är framställd

som ett offer till gudarna för god jaktlycka, eller tvärtom, en beskrivning av en lyckad jakt. Jaktmagi hör oftast samman med folkslag i områden som helt eller delvis är beroende av sina bytesdjur. Bland denna sorts folk är schamanismen också en vanlig religionsform.

Andra religiösa former som man tror funnits i Norden är någon form av anfaderskult (dyrkandet av döda släktingar) och till och med vissa former av kannibalism. Det finns flera typer av fynd som arkeologerna inte kan förknippa med en grav eller boplatz, utan som verkar vara av rent religiös karaktär. Ett sådant exempel är de samlingar av överdimensionerade stenyxor man funnit i mossar eller sjöar i Sydsverige.

Andra, mer kontroversiella fynd, är de avsiktligt dödade människor som man tror offrats till gudarna på samma sätt; genom att sänkas ned i en sjö eller mosse. Skeletten visar spår av massiva slag mot huvudena, och att benen sedan avsiktligt skurits sönder. Det tyder på en särskild form av kannibalism där man rituellt äter vissa delar av den avlidne (oftast hjärnan eller hjärtat) för att dennes kraft och ande skall gå i arv i befolkningen (s.k. endokannibalism).

Den megalitiska traditionen

Traditionen att resa jättelika monument och gravar av sten (s.k. megaliter och megalitgravar) finns över hela Västeuropa. De äldsta började byggas ca 4000 f.Kr. och tolkas ofta som sammanhörande med någon form av astronomisk tideräkning eller kult. Framförallt gravarnas riktning i landskapet är gemensam trots de stora avstånden. I några fall, som exempelvis stencirkeln Stonehenge i England och graven Newgrange på Irland, kan man bevisa att de även fungerar som ett slags astronomiska kalendrar.

Gravkammaren i Newgrange ligger i mörker under årets alla dagar men släpper varje vinter in ljus under ett kort tag, exakt vid midvintersolståndet den 21 december. Ljuset från solen träffar vid midvintersolståndet ett litet ljusinsläpp i gravens vägg, som under resten av året ligger i skugga. De som byggde graven måste ha beräknat ljusinsläppets läge exakt redan under konstruktionen av graven. Megalitgravarna i Sverige kan inte påvisas ha samma egenskaper som de största monumenten på Brittiska öarna. Att de finns här, och i samma utförande och riktning liksom i övriga Europa är dock märkligt och tyder på en vitt utbredd tradition och kult.

14000
f. Kr.

Issmält-
ningen

12000
f. Kr.

Boplatser

11000
f. Kr.

Mammuten
dör ut

8000
f. Kr.

Svealand
isfritt

4700
f. Kr.

Keramik

4100
f. Kr.

Sädes-
odling

2800
f. Kr.

Guld och
koppar

2500
f. Kr.

Egyptens
pyramider

Fruktbarhet och modergudinnor

Bland de mest kända fynden från den tidiga stenåldern i Europa är de s.k. modergudinnorna eller venusfigurerna. Det är avbildningar i miniatyr av ytterst yppiga kvinnor med markerat könsorgan, mage och bröst. I en kultur helt beroende av naturens förutsättningar förefaller det troligt att kvinnans förmåga att föda barn vördades och förknippades även med fruktsamheten i naturen. Framförallt under den tidiga bondestenåldern verkar fruktbarhetskulterna vara särskilt viktiga i Europa. I Norden förekommer inte liknande figuriner förrän under bronsåldern.

Det förekommer också bilder av mer manlig karaktär förbundna med fruktbarhet. De kan ibland utformas som unga män med erigerad penis, ibland som en gammal, sittande man. Dessa tolkas dels som den manliga motsvarigheten till gudinnan, men också som den döende vegetationens gud. De manliga fruktbarhetssymbolerna har också sina motsvarigheter i de Nordiska hållristningarna (även de ifrån bronsåldern), där männen nästan undantagslöst visas med erigerade penisar både i jakt- och jordbruksscener. Även samlags- och tidelagsscener finns avbildade.

Offergåvor och gravar

Under stenåldern i Norden offrades man mat, keramik, jakt- och fiskeredskap och kanske t.o.m. människor. Vilken effekt offren önskades ge är dock oklart. Man kan offra för att tacka högre makter för någon välgärning, som god skörd eller jakt, men lika gärna för att blidka dem för utebliven skörd eller jakt. Offret kan lämnas på ett altare, brännas, sänkas i vatten, eller rent av ätas upp och användas under festliga former för att skapa gemenskap. Förmodligen förekom flera former av offer och guds- eller andedyrkan parallellt och över tid. Mycket tyder dock på att vatten och vattendrag var ett sätt för att nå gudarna då många offerfynd påträffas i sådana miljöer. Under bronsåldern förstärks också dessa tendenser i och med hållristningarna.

Arbetstips

- Studera olika naturfolks religioner, som animism, schamanism och anfäderskult. De har många gemensamma drag med hur man tolkar nordens stenålderskulturer.

- Vilka riter och offer gör vi idag för att få tur och välgång? Hoppa över "A-brunnarna" i gatan, låter bli att lägga nycklar på bordet eller ställer ut en skål gröt åt tomten?

Att läsa vidare

Läs mer om megalitiska traditioner, offer och astronomi i *Bra Böckers encyklopedi om människans historia, band 3*. Här står också mer allmänt om stenåldern i Europa och i övriga världen. Läs också *Stenmännen* av Göran Burenhult om kulturanthropologiska studier av nu levande naturfolk och deras religiösa liv.

Kulturmiljöer i Västmanland

Över hela länet förekommer rikliga fynd av framförallt yxor från stenåldern. När enskilda föremål påträffas utan synligt sammanhang kallas de för lösfynd, och man vet inte hur och varför de hamnat där de gjort. Att så många, hela, fina redskap helt enkelt tappats bort av stenåldersmänniskorna verkar otroligt. Man kan dock inte med säkerhet anta att de är offerfynd, eftersom deras eventuella sammanhang kanske finns under markytan, oupptäckt. Då man finner en hel samling föremål utan anknytning till en boplatz eller grav kallas det depåfynd. Dessa brukar betraktas som rena offergåvor till gudarna. Depåfynd av framförallt bergartsyxor har gjorts bl.a. i Västanfors i Fagersta kommun och Fellingsbro i Arboga kommun.

Megalitgravar av samma typ som i övriga Europa saknas i Västmanland, men en senare variant, hållkistan, finns på ett par håll i länet. I Bjurhovda, Västerås, fann man exempelvis en hållkista med två individer som begravts tillsammans med gravgåvor av sten.

